

معیارهای عدالت اقتصادی از دیدگاه آیات و روایات

مهديه شامحمدی^۱

چکیده

عدالت به معنای رعایت استحقاق، شایستگی، سهم و نصیب و یکی از نیازهای بنیادین بشریت است که در طول تاریخ همواره مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و در هر مکان و زمانی اصول و معیارهای متفاوتی نیز برای آن معرفی شده است. عدالت اجتماعی خود به چند زیرشاخه از ابعاد مختلف تقسیم بندی می شود: عدالت اقتصادی، عدالت سیاسی، عدالت فرهنگی و... که محقق در مقاله حاضر به بررسی معیارهای عدالت اقتصادی پرداخته است؛ زیرا از نظر اسلام رشد و توسعه پیش نیاز عدالت نیست بلکه عدالت پیش نیاز رشد و توسعه است و رعایت عدالت اقتصادی، رشد و توسعه حکومت را به دنبال دارد. بنابراین آشنایی با علم اقتصاد و معیارهای آن بر طبق دستورات الهی می تواند زمینه پیشرفت اقتصادی و ایجاد عدالت اقتصادی را فراهم کند. در مقاله پیش رو نخست سخن کوتاهی در مورد علم اقتصاد آمده و سپس به روش صحیح به دست آوردن معیارهای عدالت اقتصادی اشاره شده و در ادامه به نحو اجمالی به بررسی معیارهای عدالت اقتصادی با توجه به شریعت اسلام پرداخته شده است. و نیز شیوه گردآوری در تحقیق حاضر، کتابخانه ای بوده است.

کلیدواژه: اقتصاد، عدالت، عدالت اجتماعی، عدالت اقتصادی، معیار.

مقدمه

عدالت یک گرایش فطری است که از دیر باز مورد توجه انسان ها بوده به گونه ای که همه انسان های آزاده تاریخ از آغاز تا کنون اندیشه برقراری آن را در سر می پروراندند. هیچ انسانی حتی اگر خود ستمکار باشد، عدالت را انکار نمی کند؛ زیرا می داند که دوام یک حکومت وابسته به نحوه برقراری عدالت در سطح جامعه است. بنا بر آیات قرآن کریم و روایات ائمه به طور واضح فهمیده می شود که ادیان به طور کلی و دین اسلام به طور خاص در پی تشکیل جامعه ای عادلانه بوده اند که به تعبیر قرآن حیات طیبه را برای انسان به ارمغان آورد. بنابراین ایجاد عدالت از مهم ترین مسائل یک حکومت است که در طول تاریخ ذهن اندیشمندان بسیاری را به خود مشغول داشته است. فلاسفه بزرگی چون افلاطون و ارسطو دردوره کلاسیک غرب و فیلسوفانی چون فارابی در دوره اسلامی و برخی از نظریه پردازان سیاسی معاصر همگی این مسئله را در کانون توجه خود قرار داده اند. کمتر صاحب نظری را می توان یافت که در مباحث اجتماعی، درباره عدالت سخنی نگفته و یا اظهار نظری نکرده باشد. نتیجه آنکه لازم است افراد و مسئولین جامعه با مطالعه چنین منابعی و الگو گرفتن از کلام قرآن و معصومین، معیارهای عدالت اقتصادی را بشناسند و با پایبندی به آنها بتوانند جامعه ای معتدل به وجود آورند. وجه تمایز تحقیق حاضر با نوشته های دیگر در این است که محقق در این نوشتار فقط به دنبال بررسی معیارهای عدالت اقتصادی بر طبق آیات قرآن کریم و روایات معصومین می باشد.

تحقیق حاضر به ما کمک می کند که بدانیم اجرای عدالت مستلزم برخورداری از قواعد و معیارهایی است که بتواند پیچیدگی ها و تنوع های جامعه و افرادش را در نظر بگیرد و متناسب با آنها قوانین لازم را وضع کند. این امر مستلزم آن است که افکار، طرح ها و ایده های سنجیده ای که می توانند در این راه کمک کننده باشند با دقت مورد بررسی و موشکافی قرار بگیرند که با استعانت از آنها می توان امکان پیشرفت و پویایی آحاد جامعه را فراهم کرد و با احقاق حقوق همه افراد، موجب پیشرفت جامعه شد. اکنون با یک سؤال اصلی مواجه می شویم و آن اینکه معیارهای عدالت اقتصادی چیست؟

الف. مفاهیم

۱. عدالت

عدالت در لغت به معنای عادل بودن، انصاف داشتن، دادگر بودن، دادگری^۱ از ریشه عدل به معنای راستی، درستی، پیمانه^۲، دادگری کردن، داد دادن، داد^۳.

لغت شناسان عرب، معنای عدل را برابری^۴ و مخالف جور^۵ می دانند. در کتاب مفردات الفاظ قرآن، اشاره شده که عدالت لفظی است که در حکم و معنی مساوات است و به اعتبار نزدیک بودن معنی عدل به مساوات در مورد آن هم به کار می رود. عدل و عدل در معنی به هم نزدیکند ولی عدل در چیزهایی است که با بصیرت و آگاهی درک می شود و به کار می رود مثل احکام ولی واژه های عدل و عدیل در چیزهایی است که با حواس درک می شوند مثل اوزان، اعداد و پیمانه ها^۶، در جای دیگری معنای عدل را میانه روی می دانند^۷ و در جای دیگری در تعریف عدل آمده است که عدل چیزی است که ملکه انسان شده و مخالف ظلم و جور است^۸.

برای مفهوم عدالت، معانی گوناگونی ذکر شده است از جمله:

- رعایت تساوی و اجتناب از تبعیض: گاه مقصود از عدل و عدالت ورزی آن است که شخص هیچ گونه تفاوتی میان دیگران در نظر نمی گیرد و در روابط خود به همگان به دید یکسان می نگرد و از تبعیض می پرهیزد.

۱. البستانی، فرهنگ جدید عربی_فارسی ترجمه منجدالطّلاب، ص ۲۴۰۵.

۲. همان، ص ۳۵۲.

۳. معین، فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، ص ۷۵۲.

۴. قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۳۰۱.

۵. جوهری، صحاح تاج اللغة و صحاح العربیّه، ج ۵، ص ۱۷۶۰.

۶. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، ص ۵۶۲.

۷. بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۲۳۷.

۸. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۴۳۰.

- رعایت حقوق دیگران: عدل در این معنا عبارت است از آنکه حقوق همه افراد مورد توجه و رعایت قرار گیرد^۱ و ظلم آن است که حقوق دیگران تضییع شود.

- قرار گرفتن افراد و اشیاء در جایگاه شایسته خود: عدالت در این معنا به معنای نهادن هر چیزی در جایگاه مناسب خود است. همان طور که امام علی(ع) در کلام خویش^۲ به آن اشاره کرده اند.^۳

۲. اقتصاد

در لغت به معنای میانه روی درهرکاری، رعایت اعتدال در دخل و خرج، میانه روی در هزینه ها، میان کاری، مجازا صرفه جویی^۴.

در زبان عربی این واژه بر دوگونه است: اول، اقتصاد پسندیده به طور مطلق در میانه روی چیزی که دو طرف افراط و تفریط دارد مثل جود یا بخشش که میان حالت زیاده روی و بخل قرار دارد و شجاعت حالتی است ما بین تهور و ترس و مانند اینها.

دوم، اقتصادی است که به طور کنایه از آنچه میان حالت پسندیده و ناپسند قرار می گیرد مثل قرار گرفتن میان عدل و جور و یا حالتی و موقعیتی در میان نزدیک و دور^۵.

اقتصاد از نظر مفهومی دانشی است که با در نظر گرفتن کمبود کالا و ابزار تولید و نیازهای نامحدود بشری به تخصیص بهینه کالاها و تولیدات می پردازد. اقتصاد مجموعه از فعالیت های به هم مرتبط تولیدی و مصرفی دانسته شده که به تعیین چگونگی تخصیص منابع کمیاب کمک می رساند. اما شاید ساده ترین و بهترین تعریف اقتصاد، عالم تخصیص امکانات محدود به خواسته های نامحدود باشد^۶.

۱. اعطاء كل ذي حق حقه.

۲. العدل يَضَعُ الامور مواضعها.

۳. سعیدی مهر، آموزش کلام اسلامی، ج ۱، ص ۳۱۵.

۴. فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، ص ۱۶۶.

۵. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۳، صص ۱۹۸، ۱۹۷.

۶. اسحاقی، مؤلفه های مدیریت جهادی، ص ۲۵.

۳. معیار

اندازه و پیمانه، مقیاس و آلت سنجش، آلتی که با آن چیزی سنجیده شود^۱، سنگ محک ترازو برای سنجش زر^۲.

معیار در زبان عربی از ریشه «عیر» به معنای محک و مقیاس و عیار طلا است^۳ و نیز در معنای ترازوی زر به کار می رود^۴.

۴. عدالت اقتصادی

عدالت اقتصادی یکی از شاخه های عدالت اجتماعی است که درباره حق سهم بری از ثروت ها و درآمدهای جامعه است و وقتی پدید می آید که هرکس به حق خود در این زمینه دست یابد^۵.

ب. معیارهای عدالت اقتصادی

علم اقتصاد بیانگر اصول و قواعد کلی حاکم بر رفتار اقتصادی انسان هاست. در حکومت دینی مانند هر حکومت دیگری می توان از علم اقتصاد در برنامه ریزی های اقتصادی بهره مند شد.

با توجه به اینکه مسئولیت اداره جامعه برای افرادی که این سمت را بر عهده می گیرند کاری سخت و دشوار است، نیاز است که مدیران مربوطه از طریق آیات قرآن کریم و روایات وارد شده، راه و روش برقراری عدالت در بعد اقتصادی را بیاموزند و در جامعه

۱. البستانی، فرهنگ جدید عربی _ فارسی ترجمه منجد الطالب، ص ۳۸۶.

۲. معین، فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، ص ۱۰۷۱.

۳. بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۸۴۳.

۴. زمخشری، مقدمه الادب، ص ۶۶.

۵. میرمعزی، سازوکارهای خودکار عدالت اقتصادی، ص ۱.

بنابراین با رعایت امور اخلاقی می توان عدالت اقتصادی را در جامعه به وجود آورد.
معمولاً امور اخلاقی، به صورت فردی هستند و هرکس با رعایت آنها می تواند به سلامت
جامعه کمک کند و موجب پیشرفت و پویایی حکومت شود.

نتیجه گیری

عدالت اقتصادی موجب رشد و پویایی جامعه شده و حکومت را از فساد و نابودی حفظ می کند. بنابراین در صورتی که ملاک ها و معیارهایی صحیح و برطبق گفته خداوند و اولیائش، ارائه شود و توسط مردم و مسئولین به کار گرفته شود، جامعه به سوی سعادت و کمال رهنمون خواهد شد. جامعه عادل و متعادل از دیدگاه اسلام با معیارهای زیر شناخته می شود:

۱. ایجاد رفاه همگانی

۲. توزیع عادلانه ثروت

۳. ارتقاء توانمندی فقرا

۳. مبارزه با فساد اقتصادی

۵. بهره گیری صحیح و مناسب از منابع داخل کشور

۶. وجود نظام بانکی عدالت محور

۷. ایجاد صندوق های قرض الحسنه

۸. رعایت اخلاق اسلامی

بی تردید، آنچه تقدیم شد همه معیارهای عدالت اقتصادی را در بر نمی گیرد و مسائل و محورهای فراوانی ناگفته می ماند که می تواند موضوعات مناسبی برای تحقیقات پژوهشگران باشد.

فهرست منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

منابع عربی

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴هـ.ق.
۲. البستانی، فؤاد افرام، فرهنگ جدید عربی-فارسی ترجمه منجدالطلاب، (محمد بندر ریگی)، بی جا: انتشارات اسلامی تهران، چاپ دوازدهم، ۱۳۷۵ هـ.ش.
۳. بستانی، فؤاد افرام، فرهنگ ابجدی، تهران: اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵هـ.ش.
۴. جوهری، اسماعیل بن حماد، صحاح اللغة و صحاح العربیّه، عطار احمد عبدالغفور، بیروت: دارالعلم للملایین، چاپ اول، ۱۳۷۶ هـ.ش.
۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، تهران: مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۴هـ.ش.
۶. زمخشری، محمود بن عمر، مقدمه الادب، تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۶هـ.ش.
۷. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیّه، چاپ ششم، ۱۳۷۱هـ.ش.

منابع فارسی

۱. اسحاقی، حسین، مؤلفه های مدیریت جهادی، قم: مرکز نشر هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۳ هـ.ش.
۲. جوادی آملی، عبدالله، سلسله بحث های فلسفه دین و فلسفه حقوق بشر، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ چهارم، ۱۳۸۳ هـ.ش.
۳. دشتی، محمد، فرهنگ سخنان امام حسین(ع)، قم: انتشارات امیرالمؤمنین (ع)، چاپ ششم، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۴. سعیدی مهر، محمد، آموزش کلام اسلامی، قم: انتشارات کتاب طه، چاپ سی و دوم، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۵. شاکرین، حمیدرضا، حکومت دینی، قم: دفتر نشر معارف، چاپ نهم، ۱۳۸۹ هـ.ش.
۶. عبدوس، محمد تقی؛ محمدی اشتهاردی، محمد، آموزه های اخلاقی_ رفتاری امامان شیعه، قم: انتشارات موسسه بوستان کتاب، چاپ ششم، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۷. کرامتی، محمد تقی؛ موسی پور، میثم، منشور دولت اسلامی، بی جا، انتشارات همای غدیر، چاپ چهارم، ۱۳۸۴ هـ.ش.
۸. مشایخی، قدرت الله، کارگزاران حکوت اسلامی از دیدگاه امام علی (ع)، قم: انتشارات انصاریان، چاپ اول، ۱۳۸۶ هـ.ش.
۹. مصباح یزدی، محمد تقی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، بی جا، شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۹ هـ.ش.

۱۰. _____، پندهای امام صادق (ع) به ره جویان صادق، قم: مرکز انتشارات
مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول، ۱۳۸۳ هـ.ش.
۱۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، (شهاب الدین ارجمندی)،
بی جا: انتشارات معین، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۷ هـ.ش.
۱۲. نراقی، احمد، معراج السعاده، قم: پیام مقدس، چاپ چهارم، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۱۳. نوروزی، محمد جواد، فلسفه سیاست، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و
پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ هفتم، ۱۳۸۰ هـ.ش.
۱۴. "دومین نشست اندیشه های راهبردهای عدالت"، دبیرخانه نشست اندیشه
های راهبردی، ۱۳۹۰ هـ.ش.